

27. ENKELE AANTEKENINGEN OVER DE BEWONINGSGESCHIEDENIS VAN HET WESTLAND

A Few Notes on the History of Inhabitation of the Westland

door/by Dr P. J. R. Modderman

Dr Ir W. J. van Liere heeft in zijn dissertatie over „De Bodemgesteldheid van het Westland” (1948), enkele oudheidkundige beschouwingen opgenomen. Uiteraard zijn deze mededelingen vooral gezien vanuit het ontstaan van het landschap. Het is daarom noodzakelijk als aanvulling een oudheidkundige verantwoording van het vondstenmateriaal te geven. Wij zullen zien, dat een en ander nog aanleiding geeft tot enkele correcties op de voorstelling van Van Liere.

Aangezien het navolgende aansluit op hetgeen door hem reeds eerder is medegedeeld in: De romeinse bewoning van het Westland (1947) en in zijn dissertatie, achten wij ons ontslagen van een opsomming van de oudere onderzoekingen. Volledigheids-halve is hierbij een overzicht van de publicaties opgenomen, die over de archaeologie van het Westland handelen.

Naar aanleiding van de talrijke ontdekkingen op oudheidkundig gebied, in het Westland gedaan gedurende de bodemkartering, is door ons van verschillende terreinen materiaal verzameld. Op een zestal plaatsen zijn profielkuilen gegraven, waarvan hierbij de tekeningen zijn afgebeeld (fig. 6 t/m 11). De eerste vier zijn gemaakt in het gebied van het Westlanddek, terwijl de beide laatste meer oostelijk liggen. Alle mij bekende vindplaatsen zijn in korte beschrijvingen getypeerd, welke berusten bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek en de Stichting voor Bodemkartering.

Bewoning in de vroege IJzertijd

Zoals door van Liere reeds is beschreven, werd voor de Romeinse tijd, d.w.z. voor de eerste eeuw na Chr. het veenland-schap, dat achter de schoorwallen was ontstaan, geïnfilteerd door vloedkreken. Op de buitenrand van zo'n, voor een groot deel reeds verlande, kreek zijn op een plaats bewoningsresten gevonden. In de Broekpolder nabij de Rijskade (gem. Vlaardinger-ambacht) lagen onder een dun kleidek scherven, grotendeels op de kleirug en voor een klein deel ook nog op het veen.

Het schervenmateriaal van deze vindplaats bestaat uit waarschijnlijk met schervengruis verschaald, gekneed aardewerk, dat zacht is gebakken in een zwak oxyderend milieu. De vormen van de potten zijn slap, voor zover wij dat konden nagaan aan de gevonden fragmenten. De randen zijn meestal glad, nauwelijks verdikt en verticaal, terwijl een aantal is voorzien van vingerindrukken op de rand. De wanden zijn glad, besmeten of versierd. De versieringen bestaan uit:

1. ingekraste lijnornamenten,
2. streeplijnen (— — — — of // // // //),

3. indrukken met vingers of stokjes in verschillende variaties,
4. in scherp relief uitgestoken en/of geknepen bubbeltjes en
5. kamornament (1x).

Enkele wandscherven zijn gedeukt of gegolfd.

Ook bij de bodemscherven vinden wij nog een drietal variaties, t.w.

- a. een vlakke bodem, die met een enigszins afgeronde hoek overgaat in de wand,
- b. een standvlak, dat is aangegeven door een kleine uitstulping en
- c. het geval, waarbij overgang van standvlak naar wand is gekarteld.

Hoe rijk de schakering van dit aardewerk ook moge zijn, het blijft vooralsnog moeilijk te dateren. Het absoluut ontbreken van enig stukje romeins, geïmporteerd aardewerk op de grote hoeveelheid scherven, die ons ter beschikking stonden, maakt, dat wij de bewoning stellig voor de romeinse occupatie kunnen plaatsen. Het vroegste, meer intensieve contact van de Romeinen met het onderhavige gebied kan met enige zekerheid gesteld worden op de jaren 40—47 na Chr., waarin de voorbereidingen tot de veldtocht naar Brittannië vallen en waarin Corbuló zijn gracht doet graven. Wil men geheel vrij zijn van enige kans op romeinse bemoeiing, dan moet men terug gaan tot 13 v. Chr. toen Drusus direct contact kreeg met de bewoners van ons land. Met volledige zekerheid mogen wij het aardewerk dus in de eerste eeuw v. Chr. plaatsen of nog eerder. Dit laatste nu, de vraag hoe oud men het aardewerk maximaal kan dateren, geeft de grootste moeilijkheden, omdat ons vrijwel geen vergelijkingsmateriaal ter beschikking staat.

Een aanknopingspunt is te vinden in het besmeten, kartelrandige z.g.n. Germaanse aardewerk, dat sedert circa de 6e eeuw v. Chr. van uit het oosten ons land binnendringt. Wij kunnen dus veilig aannemen, dat de bewuste vindplaats niet voor 500 v. Chr. bewoond is geweest.

De meeste overeenkomst vertoont het aardewerk met de vondsten welke Rahir te la Panne (België) heeft gedaan en dan wel in het bijzonder met die uit de eerste periode, die hij onderscheidt. Doch ook bij dit vergelijkingsobject ontbreken enkele karakteristieke versieringen van onze groep, zoals het gekartelde standvlak en de streep-lijn-versieringen op de wand.

Het valt moeilijk, onze vondsten aan te sluiten bij het z.g.n. Friese terpen-aardewerk. Zo werd o.a. geen enkel fragment van een oor gevonden, dat toch wel tot een der typische kenmerken van het terpenaardewerk behoort.

Het waren bovenstaande overwegingen, die ons in de mond gaven de bewoning langs de niet-verlande vloedkreek te plaatsen in de eerste drie eeuwen v. Chr. Het is dus even goed mogelijk, dat de bewoning pl.m. 300 v. Chr. plaats vond als pl.m. 25 v. Chr. Persoonlijk neigen wij het meest naar een datering in de 1e eeuw v. Chr., doch dit berust alleen op een habitusbeeld. Het is in ieder

geval juister om het jaartal „pl.m. 300 j. v. Chr.” in de dissertatie van Van Liere te wijzigen in: „eerste drie eeuwen v. Chr.” (zie o.a. p. 11 fig. 4).

Bewoning in de Romeinse tijd

Wat betreft het scherven-materiaal uit de Romeinse tijd valt direct een duidelijk onderscheid te maken tussen het inheemse aardewerk en het importgoed. Speciaal de eerste groep is o.i. tot nu toe door de archaeologen te zeer als quantité négligeable behandeld. Holwerda, die te Naaldwijk en Ockenburg bij zijn opgravingen veel van deze ceramiek in handen kreeg, volstaat met een zeer summiere beschrijving. Zijn verwijzing naar de publicatie over Arentsburg helpt ons niet veel verder, aangezien ook daar meer een toewijzing tot het Fries Bataafse aardewerk is gegeven dan een beschrijving.

Het inheemse aardewerk uit de Romeinse tijd in het Westland is meestal met kaf of andere organische bestanddelen verschaald. Het is gekneed aardewerk, dat zacht is gebakken in een zeer zwak oxyderend milieu, getuige de lichtgele tot grauwwzarte kleur van het oppervlak der scherven.

Soms blijkt de klei met schervengruis te zijn „gemaagerd”. Ook wat harder gebakken scherven treffen wij op enkele vindplaatsen aan. De randen zijn meestal glad en daarnaast ook wel gekarteld. De wanden zijn glad, besmeten dan wel met groeven of smalle richels versierd. De bodems zijn vlak van onderen. In enkele gevallen is een kleine nuancering van de overgang tussen Hals en buik te zien; de vormen zijn echter over het algemeen slap.

Het inheemse aardewerk schijnt zich gedurende de IIe eeuw te hebben kunnen handhaven naast de veel betere Romeinse ceramiek. Wellicht wijzen de met schelpengruis verschaalde scherven en de wat hardere baksels op een verbetering van de techniek van de inheemse pottenbakker. De opgravingen op Ockenburg en het talrijk voorkomen van inheems aardewerk elders leert ons, dat de Romeinen in het Westland reeds een bevolking hebben gevonden, die in vele gevallen haar eigen karakter heeft weten te bewaren. Uit dit alles blijkt, dat wij zeker tussen circa 50 en 250 na Chr. een aanzienlijke bewoning mogen aannemen voor het Westland. In hoeverre deze mensen afstammen van de eerder besproken voor-Christelijke bewoners, is niet te zeggen, aangezien hier geen enkele positieve of negatieve aanwijzing voor bestaat.

Over het Romeinse aardewerk kunnen wij zeer kort zijn. De hoofdzaak daarvan bestaat uit eenvoudige gebruiksvoorwerpen, waarbij vooral het grijs-gesmoorde goed een belangrijke plaats inneemt. Dit laatste sluit dus geheel aan bij hetgeen Holwerda naar aanleiding van de vondsten op Ockenburg opmerkt. Enkele stukken terra sigillata, fragmenten van dakpannen of huttenleem geven hier en daar wat meer relief in het algemene beeld van de vondsten.

Een zeer interessante vondst op ceramisch gebied werd gedaan bij het graven van een profielkuil (fig. 10) in de Harnasch polder.

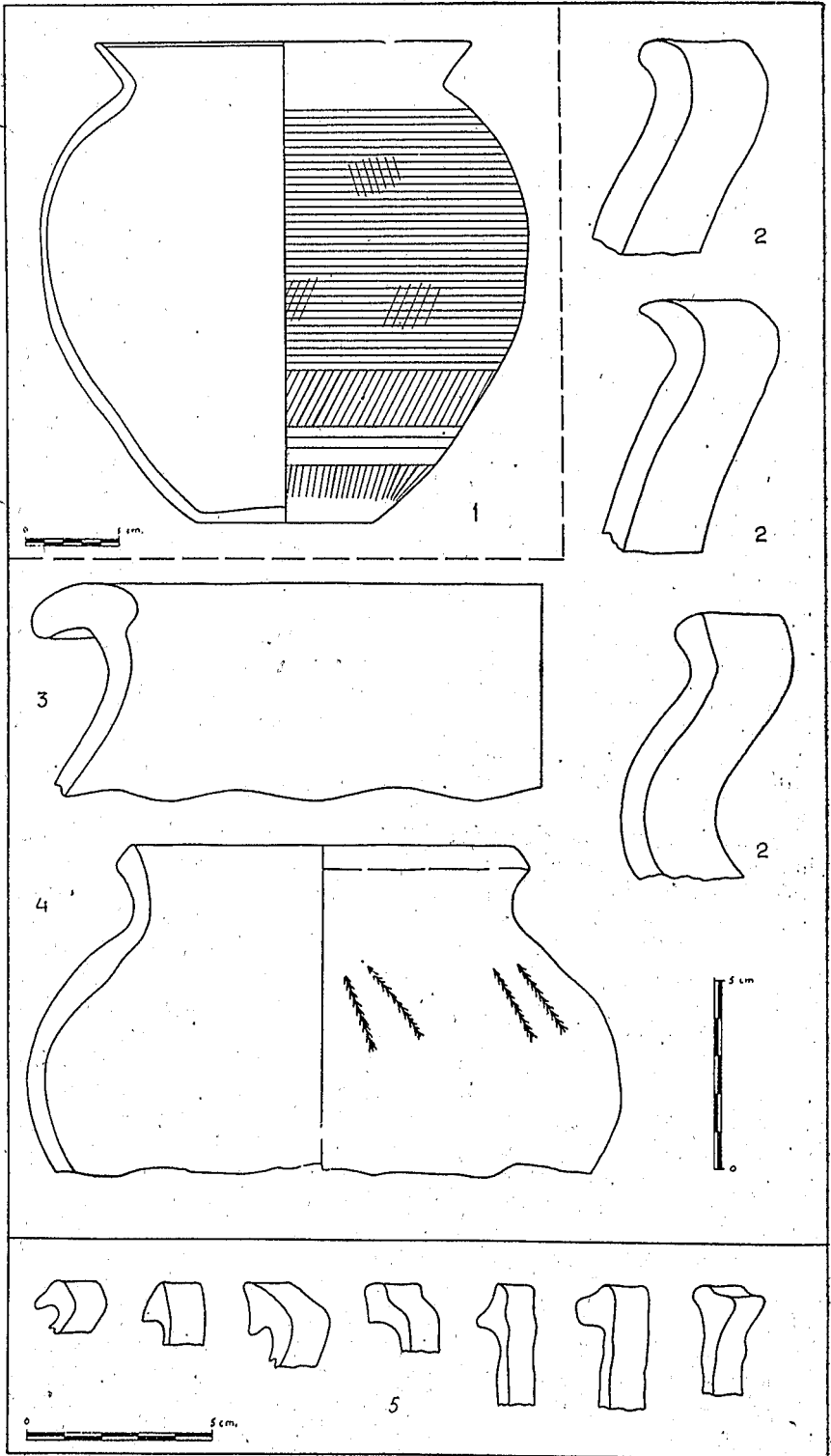

Fig. 1/5. In het Westland gevonden aardewerk
 Fig. 1/5. Earthenware, found in the Westland

Deze kuil werd gedolven in een middeleeuws terpje (zie kogelpot fig. 4), dat juist op een woonplaats uit de Romeinse tijd bleek te zijn aangelegd. Het toeval wilde, dat wij met ons profiel juist boven een afvalputje van deze oude bewoning uitkwamen. In de modder van het putje bevonden zich scherven van inheems aardewerk (fig. 2), Romeinse, zwart gesmoorde ceramiek (fig. 3), en van een onbekend type aardewerk (fig. 1). Een en ander is als een gesloten vondst te beschouwen en het is uitgesloten, dat het onbekende aardewerk na de Romeinse tijd in het gat zou zijn gekomen. De inheemse scherven en die van de nieuw ontdekte ceramiek lagen tegen en door elkaar in de modder.

Na het schoonmaken van de merkwaardige scherven bleken deze te kunnen worden samengevoegd tot een vrij volledige pot. Figuur 1 laat de vormen zien, terwijl hier een nadere beschrijving volgt. Het aardewerk is fijn van klei, gedraaid, hard gebakken en egaal grijs gesmoord. De uitstaande rand is buitenlangs van een ingedrukt parelrandje voorzien. Rand en hals zijn glad gelaten. Over de gehele buik lopen opzettelijk aangebrachte horizontale groefjes, die alleen onderaan twee maal door verticale banden met groefjes worden onderbroken. Bovendien zijn over de buik heen op willekeurige punten, plekken met diagonaalsgewijs geplaatst bundels met groefjes aanwezig. Ook de binnenwand is geheel voorzien van fijne, soms plotseling eindigende, banden met groefjes. De bodem is volkomen vlak van onderen en in het midden iets dikker dan aan de kanten.

Tot nog toe is het ons slechts in een geval mogelijk om aequivalente scherven aan te voeren. De heer P. J. van der Feen, wetenschappelijk assistent bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, liet ons van Walcheren volkomen gelijksoortige randscherven zien, die eveneens uit een Romeins milieu afkomstig bleken te zijn.

Van Liere heeft reeds voldoende duidelijk doen uitkomen, dat bewoningssporen uit de 2e helft van de IIIe eeuw n. Chr. en de daaropvolgende eeuwen ontbreken. Het ontstaan van het Westlanddek, dat over een aantal inheemse en Romeinse nederzettingen is afgezet, moet omstreeks 250 zijn aangevangen. De opbouw en samenstelling van het bewuste dek wijzen er op, dat het gebied plotseling is overstroomd. Vlak boven de woonresten vindt men vaak een schelpenlaagje en grofzandig materiaal, dat duidt op een inbraak door de zee. Naar boven toe neemt het mariene karakter van het Westlanddek af. Wij moeten dus aannemen, dat de bewoning in de Romeinse tijd is beëindigd door een natuurramp. De in hoofdzaak inheemse bevolking werd gedwongen op het oude duinlandschap te gaan wonen. De vraag rijst nu echter, waar deze woonresten uit de IVe eeuw kunnen worden aangetoond. Wellicht moeten deze in de duinstreek worden gezocht. Ons onderzoek heeft zich echter niet tot dat gebied uitgestrekt. Wel kunnen wij in dit verband nog wijzen op de bewoningssporen uit de Ve eeuw, welke

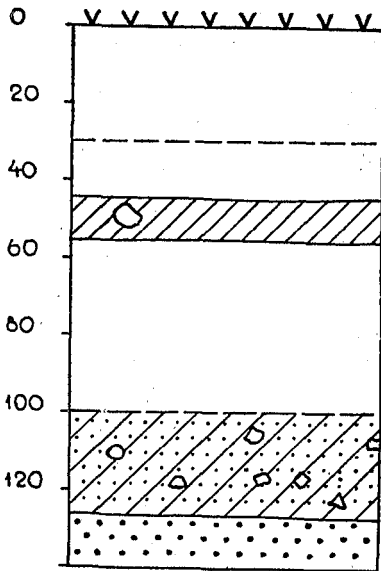
Holwerda en Krom (1907) te Naaldwijk vonden, op hogere gronden dus.

Aan onze mededeling voegen wij nog een aantal profieltekeningen toe (fig. 6 t/m 11), die aansluiten bij de op blz. 40 door van Liere afgebeelde, gekleurde profieltekening.

Het eerste profiel (fig. 6) bevindt zich even ten noorden van de Gantel onder Poeldijk. Een nader onderzoek op deze plaats zou zeker interessant kunnen zijn, aangezien hier twee woonniveaux zijn geconstateerd, die door een blijkbaar natuurlijk afgezette klei-

Fig. 6 Profiel Dijkpolder (Coörd. 75, 41-449, 20) Monster

Fig. 6 Profile in the Dijkpolder

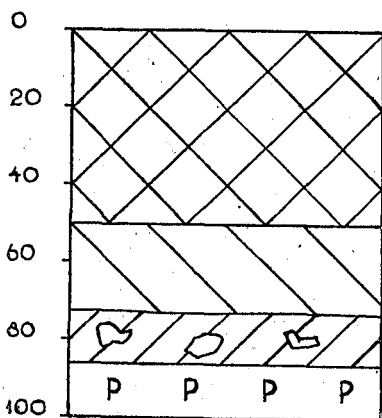

Vondsten: R.M.v.O.
Inv. merk h 1949/1
10, 11

Ploegzool	plow sole
bruingrijze klei	brown gray clay.
WOONLAAG, zwarte grond, één rom. scherf (11)	habitation layer, black soil, 1 Roman potsherd
vaste lichtgrijze-gele klei, iets roestig	firm lightgrayish yellow clay, somewhat rusty
overgang nr. woonlaag	transition
WOONLAAG zandige klei, houtskool, fijn schervenpuin van inheems aardewerk (10)	habitation layer, sandy clay, charcoal, fine potsherds debris of indigenous earthenware
zeezand	sea sand

Fig. 7 Profiel Aartsen (Coörd. 74, 93-450, 06) Monster

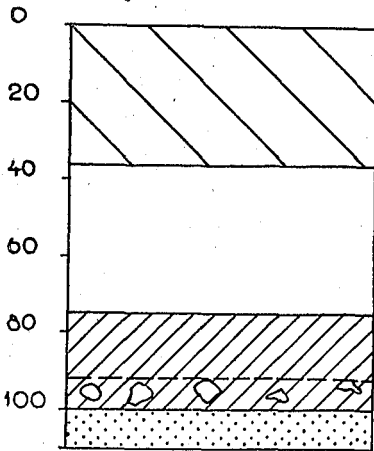
Fig. 7 Profile in Aartsen

Vondsten: R.M.v.O.
Inv. merk h 1949/1
12

opgevaaren grond	shipped up soil
verwerkte grond	reworked soil
WOONLAAG, zwart; romeinse en enkele inheemse scherven (12)	habitation layer, black; Roman and some indigenous potsherds
lichtgrijze klei met fosfaten	lightgray clay with phosphates

Fig. 8 Profiel Mariëndijk (Coörd. 76, 63-447, 94) Naaldwijk

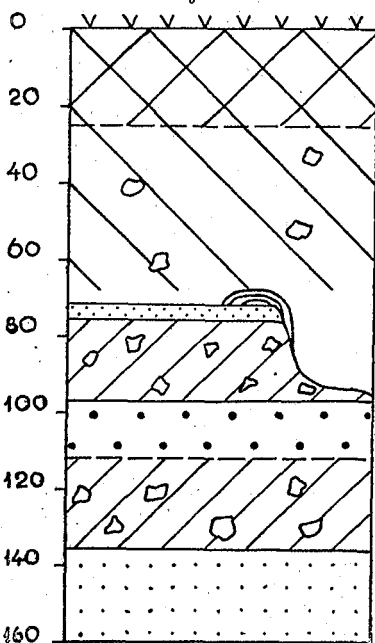

Vondsten: R.M.v.O.
Inv. merk h 1949/1
13-17

verwerkte grond	<i>reworked soil</i>
lichtgeel bruine	<i>light yellow brown soil</i>
onderin gelaagd	<i>lower in layers</i>
zwarte grond	<i>black soil</i>
verwerkte zwarte grond met rom. en inh. scherven (13-17)	<i>reworked black soil with Roman and indigenous potsherds</i>
lichtgeel grijze zandige klei	<i>light yellow gray sandy clay</i>

Fig. 8 Profile in Mariëndijk

Fig. 9 Profiel bij Kwintsheul (Coörd. 76, 98-447, 74) Naaldwijk

Vondsten: R.M.v.O.
Inv. merk h 1949/1
32-39

Ploegzool (32)	<i>plow sole</i>
scherven in doorgewerkte grond	<i>potsherds in reworked soil</i>
fijnzandig laagje veel houtskool	<i>fine sandy layer ancient habitation layer with much charcoal, with almost only indigenous potsherds</i>
WOONLAAG met vrijwel alleen inh. scherven (36, 37)	
zandige tussenlaag	<i>sandy interlayer</i>
WOONLAAG met inh. en enkele romeinse scherven (38, 39)	<i>ancient habitation layer with indigenous and some Roman potsherds</i>
vaste grond	<i>firm subsoil</i>

Fig. 9 Profile near Kwintsheul

Fig. 10 Profiel terpje Harnasch polder (Coörd. 81, 48-446, 64) Schipluiden *Fig. 10 Profile of a little mound in the Harnasch polder*

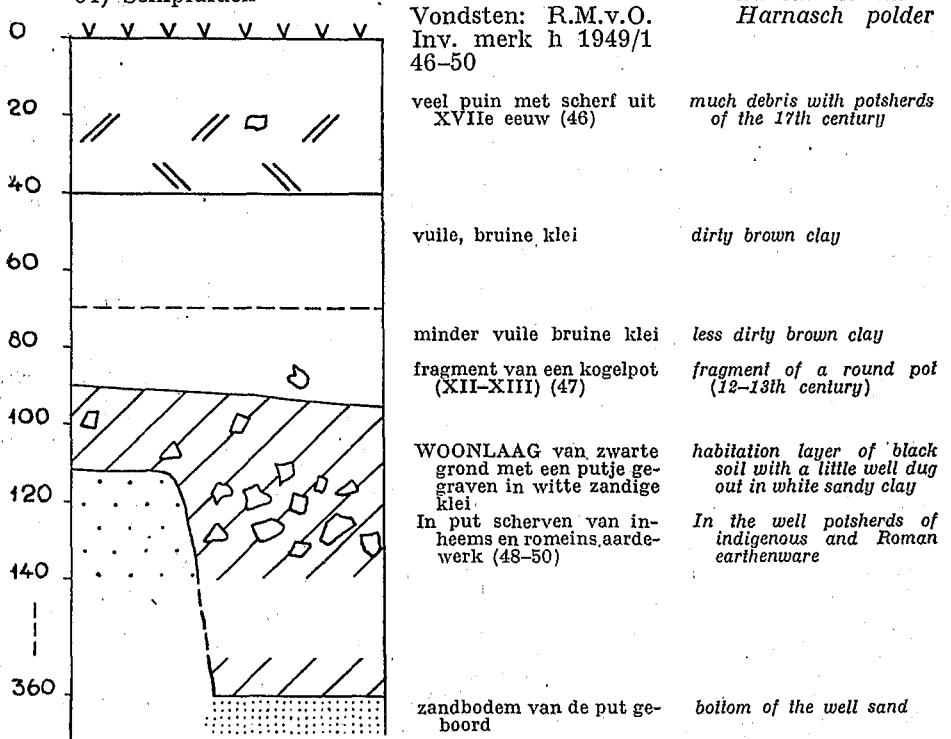
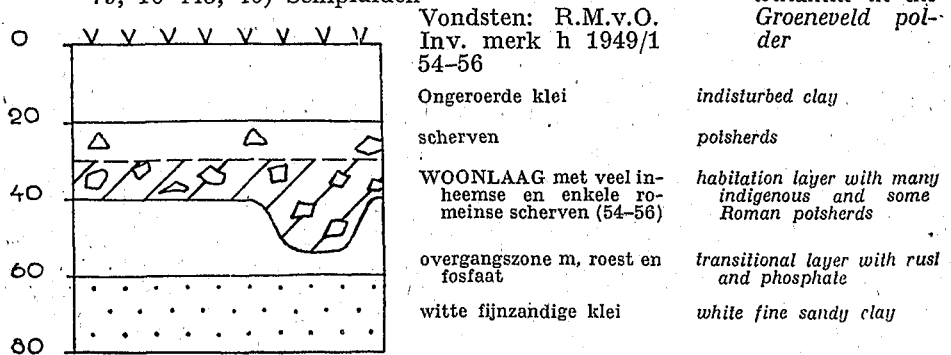

Fig. 11 Profiel bij molen in Groeneveldsche polder (Coörd. 79, 10-445, 40) Schipluiden *Fig. 11 Profile near a windmill in the Groeneveld polder*

laag zijn gescheiden. De onderste laag bevatte uitsluitend inheems schervenmateriaal; de bovenste één Romeins scherfje.

De profielfiguren 7 en 8 sluiten geheel aan op dat door van Liere gepubliceerd.

Profielfiguur 9 is gegraven onder Kwintsheul, een tiental

meters uit de weg, waar Beekman de gracht van Corbulo langs wilde voeren.

Over profielfiguur 10 werd hierboven reeds het een en ander medegedeeld naar aanleiding van de vondst van een onbekend type aardewerk.

Tenslotte is in profielfiguur 11 een vindplaats weergegeven die niet overdekt is door het Westlanddek.

Ten aanzien van hetgeen van Liere heeft opgemerkt over de gracht van Corbulo, kunnen wij ons geheel met zijn standpunt verenigen, na wat wij in het veld hebben waargenomen. Een nog niet genoemd argument tegen de aanwezigheid van de Fossa Corbulonis in het Westland, is dat nergens, voor zover ons bekend, aardewerk uit de eerste helft van de Ie eeuw na Chr. is gevonden. Dit bezwaar kan trouwens tegen het gehele tracee van Leiden af worden aangevoerd. Het zoeken naar de fossa Corbulonis moet dus weer worden hervat!

Bewoning in de middeleeuwen

Een noodzakelijke aanvulling moeten wij ten slotte nog geven op van Liere's beschouwingen over de hernieuwde bewoning in de middeleeuwen. Er is daarin een storende fout geslopen, doordat aanvankelijk een te vroege datering is gegeven van een bepaald type kogelpottenaardewerk.

Ons onderzoek van de middeleeuwse woonplaatsen was zeer beperkt, doordat in het westelijk deel van het Westland de meeste grond absoluut vergraven is. Wij beperkten ons zodoende tot het inversielandschap en daarin weer in het bijzonder tot de terpjes in de omgeving van het Woud en voorts tot een vindplaats in de Oude Kampspolder (gem. Maasland). Bij Kethel en Vlaardingen vindt men ook nog een aantal terpjes; enkele hiervan zijn reeds in 1944 onderzocht door Prof. Dr A. E. van Giffen.

Het schervenmateriaal van de terpjes in de Groeneveldse en Woudse Polders wordt gekenmerkt door de navolgende eigenschappen:

1e. Het absoluut ontbreken van Pingsdorfer aardewerk, zodat bewoning tussen circa 850 en 1200 uitgesloten moet worden geacht.

2e. Bij de scherven van kogelpottenaardewerk kan men een bepaald type onderscheiden, dat tot bovengenoemde foutieve datering aanleiding heeft gegeven. Het bewuste aardewerk bevat talrijke grovere korreltjes tussen de schilferig gebakken klei; het is hard en de kleur varieert van wit over blauw naar blauwzwart. De randen zijn vrij steil en meestal lipvormig geprofileerd. Voor de datering van dit soort kogelpotten willen wij alleen wijzen op het uitstekende baksel en de lipvormige randprofielen, die beide pleiten voor een jonge fase in de ontwikkeling van het kogelpottenaardewerk, d.w.z. XIIIe—XIIIe eeuw (fig. 4).

3e. Het steengoed is vertegenwoordigd met alle baksels en vormen, die het heeft gekend van circa 1200 tot in de XVIe eeuw.

4e. Tenslotte is er een groep ceramiek van vette klei gedraaid

en meestal hard gebakken (zie fig. 5). De kleuren zijn over het algemeen licht, terwijl in enkele gevallen spatjes glazuur worden aangetroffen. De profielen van de randscherven zijn veelal lipvormig. Voor de datering van deze groep verwijzen wij naar een zeer interessante gesloten vondst, welke te Valkenburg a/d. Rijn is gedaan (v. Andel, 1944). Hierbij bevindt zich nl. ditzelfde aardewerk, dat in de 2e helft van de XIIIe eeuw wordt gedateerd.

5e. De scherven van grijs gesmoord aardewerk en rood, lood-geglazuurd aardewerk uit de XIVe—XVIIe eeuw kunnen wij verder buiten beschouwing laten. Zij kunnen ons niets naders over het begin van de bewoning op de terpjes vertellen, na de bespreking van de voorgaande groepen ceramiek.

Door de bestudering van het schervenmateriaal zijn wij tot de conclusie gekomen, dat de bewoning van de terpjes in de omgeving van het Woud eerst in de XIIIe eeuw is aangevangen. Wat betreft de terpjes, die door Prof. van Giffen werden onderzocht, kan nog het volgende worden medegedeeld. Wij zijn in de gelegenheid gesteld om het bij deze opgraving verkregen schervenmateriaal te bestuderen. Dit is afkomstig van enkele hoogten langs de Harg, vlak ten zuiden van Kethel. Naast scherven van laat-kogelpotten-aardewerk en XIIIe en XIVe eeuws steengoed zijn nog enkele Pingsdorfer scherven gevonden. Deze laatste durven wij niet veel vroeger dateren dan de XIIe eeuw, zodat ook deze terpjes van later datum zijn dan door van Liere in het algemeen is aangegeven.

Het schijnt, dat van Liere op nog meer plaatsen het blauwe tot blauwzwarte, schilferige aardewerk als datering heeft gebruikt voor de bewoningsgeschiedenis. Met name zou dit in Naaldwijk, Honselersdijk, Wateringen en Maasland het geval zijn. Het moge thans voldoende duidelijk zijn, dat het uitgangspunt voor deze datering onjuist is geweest.

Er rest ons nog een enkele mededeling te doen over een vindplaats in de Oude Kampspolder onder Maasland. Aan het einde van de Herenlaan bevindt zich aldaar een rechthoekig, wat hoger gelegen terrein, waarop het kasteel Hofdijk heeft gestaan. Van circa 1290 tot 1365 schijnen de commandeurs van de Duitse Orde in het kasteel te hebben gewoond. Omstreeks 1365 is de Hofdijk echter door hen geliquideerd en verhuist de Orde naar Maasland op een terrein ten n.o. achter de kerk, dat nu nog als Kommandeurs-hof bekend schijnt te zijn (Driessen).

Aan deze historische berichten kunnen wij thans toevoegen, dat onze vondsten van het Kasteel en/of klooster van den Hofdijk bestaat uit scherven van het einde der XIIe tot in de XVIe eeuw. Na 1365 blijkt dus het terrein aan het eind van de Herenlaan nog niet geheel verlaten te zijn.

Korte bewoningsgeschiedenis

Als afsluiting van deze mededeling willen wij gaarne een kort overzicht geven van de bewoningsgeschiedenis, waarbij hetgeen

van Liere op p. 16 en 17 van zijn proefschrift geeft door ons als uitgangspunt is genomen.

1e. De bewoning op de binnenduinen is continu mogelijk geweest sedert hun ontstaan (Loosduinen, Monster, Rijswijk). Hier werd door ons geen oudheidkundig onderzoek gedaan.

2e. De lage zandbanken kunnen van de Romeinse tijd tot op heden bewoond zijn geweest (Naaldwijk, 's-Gravenzande).

3e. Langs de verlandeloedkreeken in het veenlandschap achter de oude duinen is bewoning mogelijk geweest sedert circa de 3e eeuw, voor Chr. Vooral in de Romeinse tijd is hiervan veel gebruik gemaakt, doch in het midden van de IIIe eeuw na Chr. schijnt de bewoning aldaar af te breken, zeer waarschijnlijk tengevolge van een overstroming.

4e. De hernieuwde bewoning in het oostelijk deel gaat uit van de kleigronden. Historisch zijn Kethel, Overschie en Vlaardingen in de XIe eeuw genoemd, terwijl Delft in de XIIIe eeuw bekend wordt. Eerst in de XIIIe en XIIIe eeuw volgt verdere uitbreiding, waarbij o.a. van terpjes gebruik wordt gemaakt. De bewoning in het westen op het westlanddek schijnt gebonden te zijn aan dijken.

Summary

The article gives a few archaeological amplifications and corrections of what dr. ir. W. J. van Liere stated in his thesis: *The Soil Condition of the Westland*.

On page 143, sub 5, of Van Liere's summary a modification should be made. It appears namely that the mounds were not raised before the XIII century. This date is, inter alia, based on the potsherds of figure 5. It seems therefore that the mediaeval inhabitation outside the higher sandy soils and the clay soils does not begin until about 1200.

The ceramics represented on the figures 1, 2 and 3 form a closed find of Roman and native earthenware of the II century A.D. Figure 1 shows a novelty in Dutch archaeology; identical material is still only known from Walcheren.

LITERATUUR

- Andel, Tj. van:* Middeleeuwse ceramiek van Valkenburg Z.H., 25—28ste Verslagen Ver. v. Terpenonderzoek 1940—1944, p. 249—262.
- Beekman, A. A.* 1916: De „Fossa Corbulonis”. Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen. 33, p. 813—826.
- idem*, 1919: De „Masemude”. Idem 36, p. 281—305.
- idem*, 1925: Een dwarsprofiel van de gracht van Corbulo. Idem 42, p. 818—823.
- Beelaerts v. Blokland, W. A.*, 1934a: De Oudenburg onder Monster. Jaarboek Die Haghe, p. 3—6.
- idem*, 1934b: Een oude burg te Loosduinen? Jaarboek Die Haghe, p. 7—9.
- Brunsting, H.*, 1936: Flentium-Helintium, Mnemosyne, p. 289—304
- Buddingh, D.*, 1844: Verhandeling over het Westland, ter opheldering der loo-en, woerden en hoven enz., Leiden.
- Bijvanck, A. W.*, 1947: Excerpta Romana, III, den Haag, p. 147—148.

- Driessen, A.*: Het Klooster Hofdijk en de Kapel in den Oud Kampschen polder, met eenige nadere bijzonderheden van Maasland, Bijdr. bisd. Haarlem, 26, p. 134—144.
- Fockema Andreea, S. J.*, 1931: Naar aanleiding der jongste exploratie van „Lugdunum”, Tijdschr. Kon. Ned. Aardr. Gen., 48, p. 867—870.
- Gosses, I. H.*, 1915: De vorming van het graafschap Holland, den Haag.
- Holwerda, J. H.* en *N. J. Krom*, 1907: Opgravingen te Naaldwijk. Oudh. Med. Rijksmuseum v. Oudheden, 1, p. 27—28.
- Holwerda, J. H.*, 1923: Arentsburg. Een Romeinsch militair vlootstation bij Voorburg. Leiden.
- idem*: Oudheidkundige kaart van Nederland, p. 61.
- idem*, 1936: De nederzetting te Naaldwijk, Oudh. Meded. Rijksmuseum v. Oudheden N.R., 17, p. 19—37.
- idem*, 1938: Een Bataafsche dorp op Ockenburg bij den Haag. Idem N.R., 19, p. 11—60.
- Huizinga, J.*, 1909: De Romeinsche mijlpaal te Monster. Bijdr. v. Vaderl. Gesch. en Oudheidk. 4e reeks 7, p. 362 e.v.
- Jousma, J. A. J.*, 1947: Oudheid van Vlaardingen.
- Liere, W. J. van*, 1947: De Romeinsche bewoning van het Westland. In: Een kwarteeuw oudheidk. bodemonderz. in Nederland, p. 316 e.v. Meppel. Herdrukt in Boor en Spade II, p. 147—149.
- idem*, 1948: De bodemgesteldheid van het Westland, diss. Wageningen. Versl. Landbk. Onderzoekingen 54, 6. 's-Gravenhage.
- Niermeyer, J. F.*, 1944: Delft en Delfland. Hun oorsprong en vroegste geschiedenis. Leiden.
- Pabon, N. J.*, 1929: Ligt Lugdunum Batavorum onder de duinen bij 's-Gravenhage? Jaarboek Die Haghe 1925—'27, p. 9—39 en Oudh. Meded. Rijksmuseum voor Oudheden. N.R. 10, p. 51—60.
- idem*, 1934: Resultaten van het onderzoek met de spade naar den Rijnweg op Meer en Bosch, Ockenburg en bij het nieuwe slag. Jaarboek Die Haghe, p. 10—23.
- Post, B. J.*, 1909: De geschiedenis van Maasland van de vroegste tijden tot heden. Maasland.
- Renaud, J. G. N.*, 1942: Polanen. De geschiedenis van een stamhuis. Oudheidk. Jaarboek II.
- Wildeman, M. G.*: Notarieele verklaring i.d. 1 Nov. 1666 waarbij de fundamenten van het Kasteel of Huis te Polderburg (gem. Wateringen) tē pas komen. Geneal. en herald. bladen I, p. 381—382.

28 ENKELE AANTEKENINGEN OVER LUCHT- FOTOGRAFIE EN ARCHAEOLOGIE

A Few Notes on Aerial Photography and Archaeology

door/by **Dr P. J. R. Modderman**

Overgenomen uit: *Tijdschrift v. h. Kon. Ned. Aardr. Genootschap* 65, 4/5, 1948

Zonder tekort te willen doen aan de betekenis van de luchtfoto voor het oudheidkundig onderzoek, is het toch goed om er op te wijzen, dat de mogelijkheden nog grotendeels afhankelijk zijn van het toeval. De factoren, die bepalen of een zeker fenomeen in het aardoppervlak op de luchtfoto zal worden afgebeeld, zijn ten dele nog onbekend, evenals hun onderlinge wisselwerking. Het jaargetijde, het uur van de dag, de weersgesteldheid, de vochtigheid van de grond enz. zijn alle van invloed op het al dan niet weergeven van het object door de foto.